

МУЗЕЄЗНАВСТВО

УДК 7:763:93/94:355:355.4:355.48

А.В. ВІТРЯНСЬКА

Вітчизняна війна 1812 року очима німецького художника Альбрехта Адама (на матеріалах Національного музею історії України)

Літографічна серія німецького художника Альбрехта Адама на тему Вітчизняної війни 1812 року. Графічні твори дають змогу реконструювати події тієї війни, побут, уніформу та інші аспекти того складного воєнного часу.

Ключові слова: Альбрехт Адам, літографія, Вітчизняна війна 1812 року, побут військових, уніформа.

Альбрехт Адам¹ був одним із тих художників, кого по праву можна назвати військовим кореспондентом XIX ст. Так, під час воєн усі події фіксувалися репортерами. Такими правами користувалися також і художники, які ризикуючи власним життям, повинні були швидко і детально образотворчими методами нотувати події війни. Хоча свобода переміщення кореспондентів в армії не обмежувалася, але вони були зобов'язані повідомляти про кожну зміну свого місцеперебування у штаб армії. [3]

¹ Адам Альбрехт народився 16 квітня 1786 року в Нердлінгені в Швабії в родині кондитера Єремії Адама, який сам збирав гравюри, писав аквареллю, тому не був проти захоплення сина рисунком. Альбрехт штудіював популярну на той час «Історію мистецтв Швейцарії» Фюслі, копіював гравюри. Але поворотним в його біографії став 1800 рік, коли Ньордлінген заповнили французькі солдати і любов до рисування принесла матеріальну винагороду. Художник робив зарисовки військових французької армії, які користувались великим попитом і, навіть, купувалися. Згодом Адам отримав велике і дороге замовлення на «портрети» дванадцяти коней зі стайні князів Валерштейн. В 1804 р. над художником нависла загроза рекрутського набору. Хлопець був відправлений батьком до Нюрнбергу (Німеччина, Баварія) учнем кондитера. Там Адам весь вільний від навчання час проводив в місцевій школі рисування. Два роки проведені в Нюрнберзі, зробили його професійним художником. Однак остаточно живописна манера Альбрехта Адама сформувалась в Мюнхені, де сильне враження на нього справила Королівська картинна галерея. [6, 4-5; 10, 57]

У 1915 р. під час I Світової війни за ініціативою видатного художника-баталіста Миколи Самокиша навіть був сформований цілий «художній загін», до якого входило 5 учнів батального класу Петербурзької академії мистецтв [9]. Протягом кількох століть справою «художньої журналістики» займалися як російські, так і українські й зарубіжні художники.

Альбрехт Адам був баварським художником-баталістом і гравером. Пройшовши аматорську школу навчання мистецтву рисування та живопису, він, з часом, звернув на себе увагу шанувальників його мистецтва. Це був період наполеонівських війн, і в міру того, як Баварія, де він навчався, брала в них участь, змінювалося коло замовників. Тепер художник пише портрети наполеонівських генералів, державних діячів.

Через деякий час А. Адам отримав офіційну пропозицію вступити на службу до віце-короля Італії Євгена Богарне в званні капітана з чудовими умовами утримання. Необхідною умовою, однак, була вимога супроводжувати Є. Богарне всюди в подорожах і війнах. Адже в ті часи командуючі арміями були в самому центрі битв, і придворний художник повинен був мати неабияку мужність. Цією якістю, як показало життя, А. Адам володів повною мірою [6, с. 4–5]. Він згадував: «Едва я начал рисовать поле сражения, как ядро просвистело у меня над ухом и сорвало кору с дерева так, что щепки полетели мне в лицо» [1, с. 75]. Або ось як різко змінюється настрої і фізичний стан А. Адама, коли він сильно занедужав і почув перші звуки канонади битви під Бородіно: «Как наэлектризованный воспрянул я со своего ложа, лихорадка исчезла, силы и жизнь возродились во мне, я вскочил на коня и помчался туда, где бушевала битва» [6, с. 6]

Уже 10 червня 1812 р. у Вілленберзі (Східна Пруссія) А. Адам приєднався до штабу Є. Богарне, який командував 4-м корпусом наполеонівської армії. В поході А. Адам супроводжував свого патрона лише до Москви. На початку вересня він раптово відчув напади хвороби, яка дуже його виснажила. Не зважаючи на це, він стійко переносив усі негаразди і 14 вересня 1812 р. зі штабом Є. Богарне ввійшов у Москву. Але хвороба не відступала і через 10 днів, отримавши відпустку, А. Адам вирушив назад до Німеччини.

Через півроку в Мілані А. Адам показував рисунки Євгену Богарне, який залишився ними дуже задоволеним і попросив їх зберегти до нових розпоряджень, що не змусили на себе чекати. «В 1815–1825 гг. наряду с другими работами выполнил я для принца Евгения по собранным в России рисункам нечто вроде живописного дневника – альбом воспоминаний о русской войне – 83 изображения маслом на бумаге» [6, с. 6]. Це було приватне замовлення, лише для вузького кола родини Богарне. Цей альбом зберігається нині в Державному Ермітажі (Санкт-Петербург, РФ).

Для альбому художник використав не всі рисунки, вивезені з Росії. Ймовірно, він вважав несправедливим те, що в такій мірі значна праця зали-

шалася недоступною широкому загалу. Тому в 1827–1833 роках виконав літографований варіант альбому – «Живописна і воєнна подорож від Вілленберга в Пруссії до Москви у 1812 році, відображена на місці подій і літографована Альбрехтом Адамом», виданий мюнхенським видавництвом Германа і Барта з пояснювальним зображенням текстом французькою та німецькою мовами зі щоденника художника та спогадів інших учасників походу. Слід зауважити, що літографований варіант значно відрізняється від живописного. В ньому вміщено 95 аркушів. Багато сюжетів суто особистого характеру для Богарне були замінені жанровими або батальними сценами. Літографії надходили у продаж окремими випусками, але без дотримання хронологічної послідовності сцен і подій. Після того, як вся серія була віддрукована в повному обсязі, всі аркуші були відповідним чином підібрані й переплетені в один або два томи з додаванням титулу (з портретом Альбрехта Адама) та трьома аркушами з портретами Наполеона, Євгена Богарне та Мюрата авторства Д. Енгельмана, а також заключного аркуша «Батальна сцена» (напад козаків на свиту Євгена Богарне під Магдебургом 1813 р.), літографованого А. Адамом за живописним оригіналом К. Хайдека. В такому вигляді альбом зі 100 аркушів став широко відомим і приніс А. Адаму бажану й заслужену славу кращого художника російського походу [6, с. 9–10].

Невідомо яким тиражем був виданий альбом, але до колекції сучасного Національного музею історії України також потрапили літографовані аркуші з нього. Всього їх налічується близько 50, деякі з них продубльовані двома і, навіть, трьома екземплярами. Всі вони були передані з Музею українського мистецтва в 1956 р.

Три аркуша (ГРЛ-3701/27, ГРЛ-4863, ГРЛ-4868) походять з колекції відомого колекціонера Павла Платоновича Потоцького², про що свідчать його олівцеві позначки: дві цифри через дріб, де верхня – порядковий номер аркуша, нижня – загальна кількість аркушів, вартість у рублях. Решта аркушів – без будь-яких позначень, які могли б підказати джерело побутування. Можливо лише припустити, що і вони походили з тієї ж колекції.

Автор даної статті відібрала 18 аркушів, які за сюжетами поділяються на 2 групи: побут військових і батальні сцени.

Побут військових представлений сюжетними сценами перед головними квартирами командуючих, де солдати відпочивають, спілкуючись між собою, а також вживають алкогольні напої (ГРЛ-4642) або насолоджуються

²Потоцький Павло Платонович (12.12.1857, с. Просяниківка, тепер Кобеляцького району Полтавської обл. – 27.08.1938, Київ) був колекціонером, військовим істориком. Закінчив Петровську полтавську військову гімназію (1868-1874), математичне відділення Михайлівського артилерійського училища в Петербурзі (1874-1877), Артилерійську Академію (1878-1881). Брав участь у російсько-турецькій війні 1877-78 рр., російсько-японській 1904-1905, I Світовій 1914-1917. Генерал від артилерії. З кін. 80-х рр. XIX ст. почав збирати колекцію в Петербурзі

Рис. 1. Кальварія, 24 червня. Літографія Альбрехта Адама. Видавництво Германа і Барта. Німеччина, Мюнхен, 1827–1833 роки.

довгоочікуваним сном (ГРЛ-4858). Їх військові начальники в цей час, ймовірно, обговорюють план наступної битви (ГРЛ-3701/316). Наприклад, на аркуші під назвою «Кальварія, 24 червня» (ГРЛ-4642) (Рис. 1) зображені солдати французької армії, які сидять в сараї в містечку Кальварія (Велике Герцогство Варшавське) і «відзначають», так би мовити, початок війни. Тут солдатам корпусу Богарне офіційно оголосили наказ про війну з Росією. В живописному ж варіанті – «Головна квартира в Кальварії 24 червня 1812 р.» – сюжет мав зовсім інший вигляд: «В центрі, перед будинком, що зайнятий головною квартирою, – віце-король (спиною до глядача), який розмовляє з двома генералами, правіше – офіцери свити. Ліворуч – обозні вози. На караулі – гренадери королівської гвардії» [6, с. 16]. Як бачимо, в літографованому варіанті сюжет значно спрощений автором.

Головні квартири, що зображені на аркушах знаходилися в містечках Зенсбург (Східна Пруссія) (ГРЛ-4863), Кальварія (Велике Герцогство Варшавське), Крони (Віленська губернія) (ГРЛ-4643), Нові Троки (Віленська губернія). А. Адам детально зображував місцевість, у якій вони знаходилися, визначні пам'ятки, якщо такі там були. Наприклад, на літографії «В Нових Троках 4 липня 1812 р.» (ГРЛ-4644) (Рис. 2) поруч із головною квартирою зображений костел З'явлення Пресвятої Діви Марії (XV ст.), біля будинку на караулі – італійські гвардійські драгуни [6, с. 18]. Ось як описує у

Рис. 2. В Нових Троках 4 липня 1812 р. Літографія Альбрехта Адама. Видавництво Германа і Барта. Німеччина, Мюнхен, 1827–1833 роки.

своїх спогадах офіцер італійської королівської гвардії Цезар Лож'є, учасник тих подій, враження від місцевості, де їм довелося зупинитися: «После четырех часов трудного перехода <...> мы прибыли в Новые Троки. Это местечко расположено на красивом холме, подножие которого омывается озером <...> На маленьком острове посреди озера высятся развалины старой крепости или замка, которые с одной стороны освещены солнцем, с другой – отражаются в озере, что представляет красивое зрелище. На вершине горы стоит великолепный монастырь, из которого можно вдаль различить город Вильну. В местечке три церкви, униатский монастырь, небольшой упраздненный форт и около 360 домов» [6, с. 18–19].

Наступна літографія «Марш дивізії Піно, 16 липня 1812 р.» (ГРЛ-4868) (Рис. 3) дає змогу уявити, яким важким і виснажливим був цей марш для солдатів, але, незважаючи ні на що, вони намагаються триматися завдяки патріотичному духу й підтримці своїх воєначальників. Мова йде про 15 (Італійську) дивізію, якою під час походу в Росію в 1812 р. командував Доменіко Піно (1760–1826) – граф, італійський і французький генерал, австрійський фельдмаршал-лейтенант [7].

Як свідчать дані, з початком нової кампанії даному з'єднанню доводилося цілими днями проводити на марші. Одним із найважчих періодів для 15-ї дивізії став проміжок між 8 та 15 липня, що пояснюється бажанням імператора нав'язати битву росіянам, тим самим вдаючися в безкінечні марш-маневри своїх корпусів. Такі марші були вкрай важкими для солдатів: спекотні погодні умови сприяли тому, що солдати швидко втомлювалися. Провідник, який

Рис. 3. Марш дивізії Піно, 16 липня 1812 р. Літографія Альбрехта Адама. Видавництво Германа і Барта. Німеччина, Мюнхен, 1827–1833 роки.

вів дивізіон, заплутався на шляху і таким чином довелося довго блукати в численних лісах без води і житла. Це також сприяло швидкій втомі. Виснажених і хворих людей доводилося залишати під деревами, але відновивши сили їм так і не вдалося приєднатися знову до своїх [4, с. 41–42]. Самі собою марші на початку революційних війн були тяжким тягарем для армії. Так, згідно з документами денний марш приблизно мав дорівнювати 30 км, або й більше 40 км. Піхота отримувала на марші житло та хлібний раціон. У прописаних умовах була й така: «Командующие должны наиболее заботиться о том, чтобы избегать марша войск по зерновым полям, виноградникам, около населенных пунктов, где бы они могли причинить ущерб, который придется возмещать владельцу, и что будет иметь последствия» [4, с. 42].

На літографії «Бівак художника 16 серпня» (ГРЛ-4879) (Рис. 4) художник А. Адам зобразив самого себе ліворуч на тлі солом'яного намету з папкою аркушів й олівцем. Праворуч його колега, який доглядає двох коней. На другому плані ліворуч смугастий намет, ймовірно, Євгена Богарне, біля якого стоїть караул. Праворуч – ще один намет, біля якого відпочивають солдати і пасуться коні. Як бачимо, умови у А. Адама були найпростіші й він, як ми вже знаємо, стійко переносив усі тяготи походу, в яких перебувала наполеонівська армія.

Альбрехт Адам був свідком відомих баталій війни 1812 року. В колекції музею представлені літографії, що зображують битви під Бешенковичами 25 липня 1812 р., Островно 25 та 26 липня (ГРЛ-3701/20, 3701/44а, 3701/51), Вітебськом 27 липня (ГРЛ-3701/54) та Бородіно 5 вересня.

Рис. 4. Бівак художника 16 серпня. Літографія Альбрехта Адама.
Видавництво Германа і Барта. Німеччина, Мюнхен, 1827–1833 роки.

Літографія «Під Бешенковичами 25 липня» (ГРЛ-4640) (Рис. 5) показує як полем пересувається кіннота, ліворуч – воєначальники верхи на конях спілкуються між собою. Живописний оригінал, із якого була зроблена літографія, з деякими відмінностями включено до каталогу виставки «Російський альбом Альбрехта Адама», що проходила в Державному Ермітажі в 1990 р. Перша відмінність – назва: «Прибуття італійського корпусу під Островно 25 липня 1812 р.».

Рис. 5. Під Бешенковичами 25 липня. Літографія Альбрехта Адама.
Видавництво Германа і Барта. Німеччина, Мюнхен, 1827–1833 роки.

Пояснювальний текст у каталозі свідчить, що ліворуч зображені Євген Богарне зі світою і конвоєм італійських гвардійських драгунів, який віддає розпорядження командирі кінних егерів, стрій яких правіше групи Богарне [6, с. 22, п. 37]. На літографованому аркуші на першому плані з'являється вбитий солдат поруч із конем, якого немає на живописному оригіналі. Чому художник змінив назву залишається загадкою. Серед віднайденої інформації є відомості про ар'єргардні битви 25–27 липня 1812 р. під Вітебськом. І Бешенковичи, і Островно знаходилися на шляху до Вітебська. Поетаяк літографії були видані набагато пізніше, можна припустити, що художник міг переплутати події або узагальнити ці два місця подій і одне зображення наклав на інше. Можливо, помилку зробили у мюнхенському видавництві Германа і Барта, тим більше, як відомо, літографії друкувалися без хронологічної послідовності.

Літографія пером «Група російських військовополонених 23 липня» (ГРЛ-3701/11) (Рис. 6) виконана за живописним оригіналом майже без змін. Ми бачимо як польські улани конвоюють російських полонених. Слід зауважити, що тема російських військовополонених війни 1812 р. вивчена не так повно – на відміну від теми полонених Великої армії Наполеона. Так само не знайдено багато їх зображень виконаних очевидцями [2, с. 187]. На літографії, на відміну від живописного оригіналу, ліворуч і праворуч додано декілька фігур польських уланів, які ведуть полонених росіян. Також відмінності полягають у розташуванні деяких фігур. З пояснювального тексту А. Адама – «Во время боя под Островно было захвачено много пушек, ящиков с боеприпасами и пленных, большинство из которых – драгуны и казаки императорской армии <...> На этом рисунке изображена колонна русских военнопленных, которых польские уланы ведут по дороге из Островно в Бешенковичи» [2, с. 191].

Рис. 6. Група російських військовополонених 23 липня. Літографія Альбрехта Адама. Видавництво Германа і Барта. Німеччина, Мюнхен, 1827–1833 роки.

Рис. 7. Вранці 5 вересня перед Москвою. Літографія Альбрехта Адама. Видавництво Германа і Барта. Німеччина, Мюнхен, 1827–1833 роки.

Дві наступні літографії зображують події напередодні Бородинської битви 5 вересня 1812 р. На одному аркуші «Вранці 5 вересня перед Москвою» (ГРЛ-3701/27) (Рис. 7) в центрі зображений Євген Богарне, на другому – «Бородинська битва під Москвою ввечері 5 вересня» (ГРЛ-3701/71) – Наполеон. Як відомо, в цей день відбувалася битва за Шевардинський редут [8].

Окремо автор виділяє літографію на тему мародерства військами Великої армії «Мародери навколо Москви» (ГРЛ-3701/30а) (Рис. 8). Ми бачимо в центрі двох військових наполеонівської армії верхи на конях: праворуч і ліворуч два драгуни. На другому плані критий запряжений візок, до якого ззаду прив'язана коза, зверху – птахи. Судячи з об'єму візка, він переповнений награбованим. Мародерство було, на жаль, звичним явищем у всіх війнах. У війну 1812 року французи самі згадували, що перші рейди за провіантом та фуражем і всім, що «погано лежить», почались ще на території Пруссії та Великого Герцогства Варшавського. Найбільш масові операції з вилучення у населення всього необхідного почалися перед переправою через р. Неман. Командири Великої армії отримали наказ запаситися фуражем і провіантом на найближчі три тижні, більше того – в наказі було чітко визначено як це зробити. Навколишніми місцевостями були пущені спеціальні команди з офіцерами на чолі, які безжалісно грабували місцевих жителів. Разом із істівними припасами вивозилося й багато інших цінних речей. Для забезпечення фуражем кавалерійські команди зрізали ще зелене жито з полів. Тут же ставало питан-

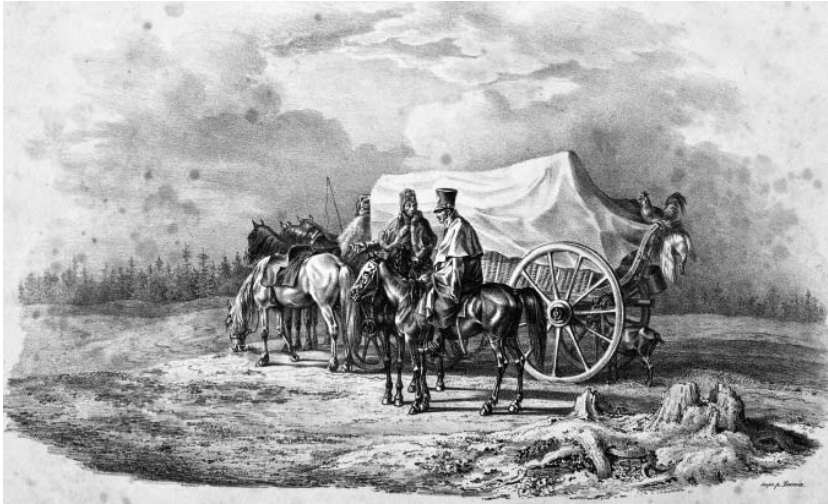

Рис. 8. Мародери навколо Москви. Літографія Альбрехта Адама.
Видавництво Германа і Барта. Німеччина, Мюнхен, 1827–1833 роки.

ня як доставити в полки все зібране. Знову ж таки, страждали навколишні господарства: відчинялись сараї, викочувалися вози, в які впрягали в'ючну худобу. Один із учасників цієї операції, полковий лікар, пруссак фон Роос згадує в своїх мемуарах: «Этот приказ, столь быстро выполненный, до такой степени начисто обобрал жителей той местности, что они, наверное, со всей силой почувствовали войну еще до ее начала» [5].

Розглянуті літографії Альбрехта Адама є інформативними, дають змогу реконструювати події Вітчизняної війни 1812 року, уніформу та побут військових. Уся серія є безумовно цінним історичним джерелом і вагомим надбанням фондової колекції образотворчого мистецтва Національного музею історії України.

Джерела і література

1. Асварищ Б. Русский поход Альбрехта Адама // Русское искусство. Вип. II. – М., 2012.
2. Букреева Е.М., Назарян Е.А. Изображения военнопленных российской армии в произведениях печатной графики из собрания Государственного Исторического музея // Отечественная война 1812 года. Источники. Памятники. Проблемы : Материалы Международной научной конференции, 2–4 сентября 2013 г. / сост. А.В. Горбунов. – Бородино, 2014. – 628 с. ; цв. вклейка.
3. Гоков О.А. Корреспонденты в Российско-Турецкой войне 1877–1878 гг. на Балканском полуострове [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://ricolor.org/history/voen/bitv/xix/20_01_2011. – Назва з екрану (15.10.2015).
4. Горшков Д. Анализ литографии А. Адама «Марш дивизии Пино, 16 июля 1812 г.» // Воин. Приложение № 1. Наполеоновские войны. – Самара, 2004.
5. Мародерство Великой армии [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://1812.nsd.ru/6>. – Назва з екрану (20.10.2015)

6. Русский альбом Альбрехта Адама: каталог выставки / [сост. Г.В. Вилинбахов, Р.Г. Григорьев; авт. вступ. ст. Б.И. Асвариш]; Государственный Ордена Ленина Эрмитаж. – Л. : «Искусство», Ленинградское отделение, 1990.
7. Пино, Доменико [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ru.wikipedia.org/wiki/Пино,_Доменико. – Назва з екрану (20.10.2015).
8. Шевардино [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Шевардино>. – Назва з екрану (22.10.2015).
9. Художники и война [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://к-я.рф/xudozhniki-i-vojnavypusk-68-pervaya-mirovaya-vojna>. – Назва з екрану (05.10.2015).
10. Allgemeines Lexikon der bildenden Kunstler von der antike bis zur gegenwart begrundet von Ulrich Thieme und Felix Becker. – Leipzig : Verlag von E.A. Seemann, 1907. – Т. I.

Vitryanskaya A.V. Отечественная война 1812 года глазами немецкого художника Альбрехта Адама (на материалах Национального музея истории Украины)

Литографическая серия немецкого художника Альбрехта Адама на тему Отечественной войны 1812 года. Графические произведения дают возможность реконструировать события той войны, быт, униформу и другие аспекты этого сложного военного времени.

Ключевые слова: Альбрехт Адам, литография, Отечественная война 1812 года, быт военных, униформа.

Vitryanska A.V. The Patriotic War of 1812 from the Viewpoint of the German artist Albrecht Adam (after the Materials of the National Museum of History of Ukraine)

In this article the author examines the lithographic series of the German artist Albrecht Adam about the Patriotic War of 1812. Lithographs enable the reconstruction of military operations, daily life, uniform, and other aspects of that difficult wartime.

Key words: Albrecht Adam, lithography, Patriotic War of 1812, military way of life, military uniform.

Надійшло до редакції: 18.01.2016 р.

УДК 069.4/.5:94(477.53)

Є.С. КАЛАШНИК

**Зібрання громадського музею
як джерело історії малих міст та сіл
(на прикладі Білицького народного музею
історії та художньо-ужиткового мистецтва)¹**

У статті, на прикладі громадського музею у с. Білики, аналізується аксіологічний, екскурсійний і науковий потенціал подібних закладів, актуалізується державна підтримка розвитку громадських музеїв.

Ключові слова: громадський музей, локальна історія, Білицький народний музей історії та художньо-ужиткового мистецтва.

Традиція громадського музейництва у 60–80-х роках ХХ ст. переживає сплеск активності. Цю тенденцію сучасні дослідники тісно пов'язують

¹Користуючись нагодою широко дякуємо директору Білицького народного музею історії та художньо-ужиткового мистецтва Наталії Григорівні Кобченко за багаторічну співпрацю та допомогу у підготовці цього дослідження